

УДК: 159.920.2:319

Д. В. Фучеджи

здобувач кафедри диференціальної та експериментальної психології,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ПРОБЛЕМА ОСОБИСТІСНОЇ ХАРИЗМАТИЧНОСТІ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Аналіз наукових першоджерел показав наявність традиційних поглядів на проблему харизматичності, які, в основному, представлені в зарубіжних дослідженнях та не розкривають внутрішньої психологічної структури даного феномену. Сучасний погляд на проблему харизматичності потребує виявлення глибинно-психологічних механізмів її становлення та можливостей розвитку на сензитивних до цього етапах особистісного розвитку.

Ключові слова: харизматичність, імідж, самоактивність, суб'єктність.

Проблема особистісної харизматичності в сучасній психологічній науці набуває особливого звучання та актуальності, оскільки події, що відбуваються в суспільстві, створюють суттєвий вплив на кожну окрему особистість та потребують активізації її прихованого потенціалу.

Традиційний напрямок дослідження харизматичних особистостей досить повно представлений в зарубіжній психології, а саме в роботах Ч. Мейджера [6], J. M. Beyer [7], H. M. Trice [7], R. J. House [8] та ін. і має чітко виражену соціально-психологічну спрямованість. Узагальнення наукових поглядів означених дослідників дозволяє визначити харизматичну особистість через феномен лідерства. Харизматичність розуміється ними як незвичайна форма нормативної соціальної структури, яка виникає у кризових періодах, коли люди бачать у особистостей, які володіють харизмою, надзвичайний духовний дар та розум [6]. Автори вважають, що харизматичність не потребує будь-яких емпіричних доказів та вимагає від лідера мінімальних технічних навичок.

На думку Ч. Мейджера, харизматичні особистості володіють шармом, даром переконання інших, упевнені у собі, чутливі до соціального оточення, продуктивні [6]. На тлі означених якостей моральність харизматичної особистості значення не має — головним є визнання з боку спільноти.

На жаль, перелічені характеристики харизматичної особистості не є характеристиками саме психологічними, вони не надають можливості відстежити цілісні блоки якостей або психічних процесів, які створюють підґрунтя формування харизматичності та ступені її диференційованості у різних типів особистостей.

Подальша розробка соціально-психологічного напрямку дослідження харизматичної особистості представлена в роботах J. Howell, який акцентує наукову увагу лише на поведінкових стигматах харизматичності, на підставі чого виділяє етичних та неетичних лідерів [цит. за 8]. Серед основних поведінкових ознак, які диференціюють етичного та неетичного

харизматичного лідера, він виділяє застосування влади, визначення мети, спілкування з послідовниками, інтелектуальну стимуляцію послідовників та допомогу їм у зростанні, підвищення моральних стандартів.

Застосування влади. Для етичних харизматичних особистостей провідним мотивом є служіння, а не домінування або статус. Неетичні харизматичні лідери використовують свою харизму для домінування над оточуючими та маніпулювання ними.

Визначення мети. Етичні харизматичні особистості чутливі до побажань та нужд оточуючих, використовують їх для опрацювання мети. Неетичні харизматичні лідери просувають мету, досягнення якої служить особистим інтересам.

Спілкування з послідовниками. Етичні харизматичні особистості прислуховуються до послідовників та використовують взаємне спілкування. Неетичні харизматичні лідери, навпаки, користуються одностороннім спілкуванням, не прислуховуються до інформації, яка йде від послідовників.

Інтелектуальна стимуляція послідовників. Етичні харизматичні лідери заохочують широту поглядів, неетичні харизматичні лідери нетерпляче ставляться до сумнівів щодо їхніх думок та рішень.

Сприяння професійному зростанню підлеглих. Неетичні харизматичні лідери не проявляють чутливості до винаходів підлеглих та потреби у професійному зростанні. Етичні харизматичні лідери демонструють впевненість у здібностях своїх послідовників, стимулюють їх прагнення до успіху.

Моральні стандарти. Прагнення моральної особистості до досягнення мети визначається принципом “роби те, що правильно”, а не “те, що корисне в даний момент”. Неетичні харизматичні особистості підганяють моральні стандарти під власний успіх [8].

Крім того, J. Howell виділяв два види харизматичності — соціалізовану та персоналізовану. Соціалізована харизматичність характеризується стриманим прагненням до влади та не дуже ретельним її використанням; індукуванням інтерналізації; прагненням до мети, яка відповідає потребам оточуючих; постійною їхньою підтримкою тощо. Персоналізована харизматичність передбачає нестримане прагнення до влади, індукцію ідентифікації тощо.

Н. М. Trice та J. М. Веуер виступають засновниками **соціологічного підходу** у дослідженні харизматичності [7]. В теорії харизми вони виділяють п'ять основних елементів: екстраординарна обдарованість, соціальна криза або надзвичайна ситуація, наявність ідеї щодо радикального розв'язання кризи, наявність послідовників, яких приваблює надзвичайна особистість, підтвердження екстраординарної обдарованості та трансцендентних можливостей особистості. Н. М. Trice та J. М. Веуер розглядають харизматичність як суто соціологічний феномен, що виникає під час взаємодії означених елементів, та стверджують, що для його виникнення необхідна наявність їх всіх у тій чи іншій формі [7]. За Н. М. Trice та J. М. Веуер, харизматичність як протилежність інструментальності, спрямована на збереження, а іноді й на розвиток, цілісної структури будь-якої спільноти, що про-

являється у певній ідеології та у культуральних формах. На думку низки дослідників (D. Aberbach, C. A. Schriesheim, B. J. Terper та ін.), саме ці ідеологічні та культуральні норми долають протилежні або невизначені ситуації, які виникають у групі.

Спроби психологізувати теорію харизматичності були зроблені R. J. House та J. Howell, які розглядали її з боку організаційного біхевіоризму. Дослідники визначали харизматичність як: 1) співвідношення між індивідом та іншими особами, засноване на ідеологічних, а не матеріальних прагненнях; 2) наявність індивіда, який здійснює незвичні дії завдяки зусиллям послідовників, які йому довіряють та готові на особисті жертви заради досягнення поставленої ним мети; 3) комплекс особистісних характеристик та/або поведінкових проявів індивіда, який веде до поставленої мети.

Необхідно відмітити, що всі послідовники організаційного біхевіоризму не знайшли узагальненого визначення харизматичності, але всі наведені вище сумісні між собою. Перше визначення підкреслює взаємини між харизматичною особистістю та послідовниками; друге орієнтоване на результати цих взаємин, а третє приділяє основну увагу особистісним характеристикам.

Цікавим науковим підходом, завдяки якому можна пояснити феномен харизматичності, є виділення Х. Хекхаузеном трьох основних параметрів індивідуальної дії особистості, які неможливо пояснити ані ситуаційними, ані середовищними чинниками [цит. за 5]. Перший параметр, на його думку, це ступінь відповідності дії людини діям інших людей. Чим більше дія відхиляється від типових дій більшості, тим вірогідніше, що за нею стоять внутрішні особистісні чинники або внутрішні диспозиції. Другий параметр — ступінь відповідності дії суб'єкта його ж діям в інших близькотривалих ситуаціях, а третій параметр індивідуальної дії передбачає ступінь її відповідності діям, які мали місце в минулому в аналогічних ситуаціях (стабільність у часі). Якщо подібні індивідуальні дії стійко повторюються в аналогічних ситуаціях, за Х. Хекхаузеном, йдеться про внутрішні, індивідуальні диспозиції.

Важливим для нашого теоретико-методологічного підходу щодо особистісної харизматичності є наукове положення R. J. House [цит. за 6] про існування гомогенної та варіативної харизматичності. Тобто, коли йдеться про широкий загальний оточуючий, використовується поняття “гомогенної харизматичності”, а у особистісному, внутрішньопсихологічному смислі допускається поняття “варіативна харизматичність”. Д. Ебербах спробував поєднати проблему харизматичності та теорію відданості Дж. Боулбі [цит. за 1]. На думку автора, харизматичність виступає фактором, який підсилює внутрішньосімейні стосунки, любов. Д. Ебербах назвав цей феномен “харизматичною гомогамією”.

Р. Риджіо вважає, що кожний індивід має психологічну схильність до харизматичності, тобто багато її елементів можна і необхідно розвивати, наприклад, комунікабельність [цит. за 7]. До інших елементів харизматичності, які розвиваються, він відносить чутливість.

Ми згодні з таким підходом до розуміння особистісної харизматичності, яка виступає складовою частиною індивідуальності та суттєво полегшує міжособистісне та професійне спілкування.

Це перші і майже єдині спроби прояснити проблему харизматичності саме на особистісному, загальнопсихологічному рівні, як підґрунтя загальної особистісної успішності, гармонійності з собою та оточуючими, адаптивності та усталеності щодо дії стресогенних факторів різного психічного навантаження.

Досить цікавою спробою розкрити глибиннопсихологічні аспекти харизматичності є психоаналітичний підхід К. де Врейза, який розглядав харизматичну особистість як стабільну фігуру батька, коли він демонструє виконання однієї з трьох ролей: героя, віщуна та рятувальника [цит. за 1].

Але, незважаючи на спроби диференціювати теорію харизматичності на соціально-психологічну, соціологічну та особистісно спрямовану, ми не змогли знайти єдиного теоретико-методологічного підходу щодо обґрунтування внутрішньої структури особистості, яка володіє харизмою в тій чи іншій мірі. Всі означені парадигми мали свої вади та відображали лише певний бік досліджуваного феномена, не узагальнюючи його, та не пропонували конкретного методичного інструментарію щодо психодіагностичного вимірювання ступеня вираженості харизматичності.

Ми категорично не згодні з подібними механістичними підходами, які суттєво звужують семантику поняття “харизматичність”, та пропонуємо впровадження загальнопсихологічного підходу щодо теоретичного розуміння та емпіричного вивчення феномена харизматичності. На наш погляд, більш перспективним та семантично наповненим є поняття “особистісна харизматичність”, яке дозволяє розставляти акценти саме на внутрішньо-особистісній структурі цього феномена та підкреслює його універсальність. Власні міркування щодо феноменології та структури особистісної харизматичності як психологічної характеристики особистості будуть викладені нами пізніше.

У вітчизняній психології поодинокі спроби розробки теорії харизматичної особистості представлені в роботах Т. В. Бендас [1], Ю. П. Платонова [3], але й вони не представляють собою самостійних теоретико-емпіричних досліджень означеного феномена, а базуються на соціально-психологічному аналізі зарубіжних досліджень.

Вітчизняна психологія має традиції дослідження окремих проблем, які стосуються особистості керівника, лідера, менеджера (С. О. Аліфанов, В. С. Банцер, О. О. Вельдбрехт, Ю. О. Власенко, О. В. Дробот, Т. І. Малиненко, О. Р. Охременко, О. С. Становихіна та ін.), в яких розкриваються особливості цілепокладання, професійної свідомості, інноваційного потенціалу, управлінської творчості та соціальних здібностей особистостей означених категорій. Тобто дані дослідження проводилися у традиційному для вітчизняної психології напрямку.

Незважаючи на досить рідке та вузько спрямоване (в основному, соціально-психологічне) розуміння харизматичності у вітчизняній психології, можна відмітити цікаві диференціально- та загальнопсихологічні

спроби визначення цього феномена. Низка авторів розуміють харизматичність як сукупність індивідуальних рис характеру конкретної особистості, її вчинки, думки, зовнішні дані [Назаретян]. Інші фактично розглядають її як властивість образу, іміджу, яка може бути ефективною з одними людьми, а в іншій ситуації — ні; або як частину професійного становлення особистості (Г. О. Балл, Т. О. Бусигіна, В. В. Ісаченко, О. О. Ковальова, А. О. Кононенко, М. О. Мазоренко, О. Я. Чебикін та ін.). Узагальнення наукових досліджень у цьому напрямку показало, що імідж розглядається як цілеспрямовано створюваний особливого роду образ-уявлення, що за допомогою асоціацій наділяє суб'єкт додатковими цінностями і завдяки цьому сприяє більш емоційному його сприйняттю.

Незважаючи на відсутність у вітчизняній психології традицій використання дефініції “особистісна харизматичність”, певні спроби встановити ієрархію споріднених понять були зроблені [5 та ін.]. Порівнюючи поняття “образ” та “імідж”, дослідники підкреслюють, що перше значно ширше другого. В образі фіксується багато несвідомого, імідж включає в більшості зовнішні компоненти, а харизматичність (в нашому контексті) передбачає наявність внутрішніх (вольових та саморегулюючих) складових.

Досить цікавим та перспективним з точки зору розробки оригінальної концепції особистісної харизматичності є підхід А. О. Кононенка, який вводить поняття “позитивний індивідуальний імідж” та диференціює поняття “образ” та “імідж”; процес формування індивідуального іміджу, на думку автора, має поетапний характер, спрямований на інтеріоризацію та екстеріоризацію зовнішніх (візуальний, аудіальний, ольфакторний образи) та внутрішніх (Я-концепція, цінності, установки, знання) якостей особистості та її гармонізацію з соціальним середовищем [4]. Все це дозволило А. О. Кононенку визначити основні функції іміджу, а саме: комунікативну (таку, що призводить до створення спільноти), інформаційну (таку, що сприяє взаєморозумінню), когнітивну (таку, що дозволяє адекватно оцінювати), емотивну (таку, що сприяє виникненню позитивних емоційних станів), конативну (таку, що орієнтує на співпрацю), креативну (таку, що призводить до благоприємних змін у поглядах, поведінці та якостях особистості).

Аналогічний іміджевий підхід ми бачимо в дослідженнях М. О. Мазоренко [5]. Автор розглядає імідж через систему філософських категорій — зміст, форма, кількість, якість. Особливого теоретичного значення в контексті нашого розуміння особистісної харизматичності набуває теза М. О. Мазоренко щодо розуміння іміджу як уживання в іншу людину, як процес контакту свідомостей. Тобто через форму набувається розуміння внутрішнього світу людини, її безумовної привабливості для оточуючих та, з нашої точки зору, можливості створювання особистісних внесків, тобто власної представленості у свідомості та поведінці інших людей. Природу іміджу (а ми вважаємо, що і природу харизматичності) варто шукати в системі “індивідуальність — особистість”.

Суттєвий внесок у розкриття сучасного психологічного змісту особистісної харизматичності зроблений О. В. Фрідман, яка акцентує увагу на

особливій ролі концептуалізації в реалізації буттєвого потенціалу самоздійснення та самореалізації особистості [цит. за 2]. На її думку, концептуалізація особистісного досвіду у співставленні з неконцептуалізаційним осягненням, на рівні динамічних характеристик здійснюється за “впливовості” прожитого досвіду (тобто включеного, поглиненого, інтенсивного проживання на противагу відчуженню, ізоляції особистості від свого досвіду); на рівні якісних характеристик результат концептуалізації вирізняється водночас як “узагальненістю” (тобто сформованістю завершених пояснювальних змістів, висновків на основі прожитого досвіду), так і “застосованістю” (тобто трансформованістю поведінки, життя відповідно до висновків минулого).

В дослідженні особистісної харизматичності нам імпонує теоретико-методологічний підхід М. Й. Боришевського, який вважає, що вивчення будь-яких особистісних феноменів передбачає глибоке опрацювання основних постулатів психологічної науки, зокрема таких принципів, як принцип системності, цілісності, єдності свідомості й діяльності та поведінки, принцип самоактивності [2]. Врахування останнього, на думку М. Й. Боришевського, відіграє особливу роль у теоретико-емпіричному дослідженні потенційних можливостей особистості, у передбаченні їх змін, зростання внаслідок внутрішньої самодетермінації та саморозвитку.

Таким чином, теоретико-емпіричні дослідження харизматичності в більшості представлені у зарубіжній психології, мають чітко виражені, але різноспрямовані напрямки: соціально-психологічний, соціологічний, саме психологічний та психоаналітичний, кожний з яких розкриває різні боки проблеми харизматичності та харизматичної особистості, але не надає повного внутрішньопсихологічного уявлення щодо структури досліджуваного феномена та взаємозв'язків між його окремими складовими компонентами.

На наш погляд, для становлення особистісної харизматичності суб'єктові необхідно формувати у себе вміння усвідомлено та планомірно керувати власною поведінкою, вчитися слухати інших, взаємодіяти з ними, вміти використовувати інтуїцію та чітко прагнути до досягнення поставлених цілей.

Література

1. Бендас Т. В. Психология лидерства / Т. В. Бендас. — СПб.: Питер, 2009. — 448 с.
2. Боришевський М. Й. Екстраполяція теоретичних принципів психологічної науки у контексті практичної психології / М. Й. Боришевський //Актуальні проблеми практичної психології: матеріали Міжнар.конф. (Херсон, 23–24 квітня 2009 р.)/ МОН, Херсонський держ.ун-т. — Херсон, 2009. — С.113–120.
3. Платонов Ю. П. Путь к лидерству / Ю. П. Платонов. — СПб.: Речь, 2006. — 348 с.
4. Кононенко А. О. Психологічні складові індивідуального іміджу сучасного педагога: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 “педагогічна та вікова психологія” / А. О. Кононенко. — Одеса, 2003. — 23 с.
5. Мазоренко М. О. Соціально-психологічні механізми створення іміджу//Актуальні проблеми практичної психології: матеріали Міжнар.конф. (Херсон, 23–24 квітня 2009 р.)/ МОН, Херсонський держ. ун-т. — Херсон, 2009. — Т.ІІ. — С. 18–24.

6. Мэйджер Ч. Кто такой харизматический лидер / Ч. Мэйджер // Психология современного лидерства. — М.: Когито-Центр, 2007. — С.91–98.
7. Trice H. M., Beyer J. M. Charisma and its routinization in two social movement organization. Research in organizational behavior. Greenwich, CT: JAI Press. 2000. P. 113–164.
8. Howell J. Charismatic leadership: submission or liberation BusinessQuarterly. — 1995. P 63–69.

Д. В. Фучеджи

соискатель кафедры дифференциальной и экспериментальной психологии,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

**ПРОБЛЕМА ЛИЧНОСТНОЙ ХАРИЗМАТИЧНОСТИ
В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ**

Резюме

Анализ научных первоисточников показал наличие традиционных взглядов на проблему харизматичности, которые, в основном, представлены в зарубежных исследованиях и не раскрывают внутреннюю психологическую структуру данного феномена. Современный взгляд на проблему харизматичности требует выявления глубоко-психологических механизмов ее становления и возможностей развития на сензитивных к этому явлению этапах личностного развития.

Ключевые слова: харизматичность, имидж, самоактивность, субъектность.

D. V. Fuchedzhi

competitor of department by a differential and experimental to psychology,
Odessa national university of the name of I. I. Mechnikova

**A PROBLEM OF PERSONALITY CHARISMA IS IN MODERN
PSYCHOLOGICAL SCIENCE**

Summary

The analysis of scientific original sources rotined the presence of traditional looks to the problem of charisma, which, mainly, in foreignn researches, and does not expose the underlying psychological structure of this phenomenon. A modern look to the problem of charisma requires the exposure of psychological mechanisms of its becoming and possibilities of development on sensitive to this phenomenon the stages of personality development.

Key words: charisma, image, selfactivity, subject.